

УДК 090.1(497.11=477)“13/16”(091)

**СЕРБСЬКО-УКРАЇНСЬКІ КНИЖКОВІ ЗВ'ЯЗКИ XIV–XVIII ст.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛЬВІВСЬКИХ КНИГОЗБІРЕНЬ)**

Віра ФРИС

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Драгоманова, 5, Львів, 79000
Наукова бібліотека

У публікації розглядаються українсько-сербські культурні взаємини, що відобразилися у кириличних рукописних кодексах XIV–XVIII ст., збережених у Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаніка НАН України, Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка та Національному музею у Львові. Зроблено огляд цих рукописів та подано їх короткі описи.

Ключові слова: Україна, Сербія, взаємини, українсько-сербські зв'язки, рукописні кодекси, стародруковані книги.

Багаті на унікальні пам'ятки львівські книгозбірні та музеї містять значний матеріал, що свідчить про інтенсивні зв'язки зі слов'янським світом. Контакти з сусідніми народами (поляками, білорусами, росіянами) представлені доволі широко. Більш скромно відбиті зв'язки з народами Балканського півострова, хоча вони й сягають часів впровадження християнства на наших теренах, появи та становлення кириличної книги.

Традиційні взаємини України та Сербії давно викликають зацікавлення дослідників. Торкалися вони і книжкових зв'язків. Про українські рукописи, створені у XIV–XVIII ст., що у різний час потрапили у Сербію, побутували і використовувалися там, ще у 1906 р. писав В.Гнатюк у своїй розвідці про зносини українців з сербами¹. У своїх дослідженнях він спирався головню на опубліковані описи книгозбірень сербської Хиландарської Лаври та монастиря св. Павла на Афоні архімандрита Леоніда², а також на працю Любомира Стояновича, в котрій поміщено величезну кількість сербських записів та надписів, у тому числі на старих книгах³. Як вдалося встановити В.Гнатюку, таких книг на той час збереглося чимало. Були серед них і виготовлені у Львові. Цікаво, що наприкінці XIX–на початку XX ст. у сербських збірках було бага-

¹ Гнатюк В. Зносини українців з сербами // Науковий збірник, присвячений професорові Михайлові Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). Львів, 1906. С.373–408.

² Арх. Леонидъ. Историческое описание сербской царской Лавры Хиландаря и ея отношений къ царствамъ сербскому и русскому // Чтения въ имп. Общ. истории и древностей Российских. Москва, 1867, IV, 3. С.1–138; Його же: Славяно-сербскія книгохранилища на св. Афонской горѣ въ монастыряхъ Хиландара и св. Павла // Чтения въ имп. Общ. истории и древностей Российских. Москва, 1875, III, 5. С.1–180.

³ Стоянович Л. Стари српски записи и натписи. Скупио их и средно Лѣуб. Стоянович // Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа. Кн.1–III. Београд, 1902–1904.

то не лише рукописних, а й стародрукованих книг київського та львівського друку⁴. Серед книг з України – рукопис Хіландарського монастиря Євангеліє тетр, переписане дяком Лукашем Івановичем у Свято-Онуфріївському монастирі у Львові 22 березня 1615 р. і продане за 18 золотих⁵. До речі, цей дяк, судячи з усього, за своє життя переписав не одну книгу, оскільки нам відомо ще про Євангеліє тетр, переписане ним у 1612 р., котре зберігається у Національному музеї у Львові⁶. З 1694 р. відомий і Служебник переписаний у Львові, який належав сербському монастирю Раваниця⁷. В Сербії були популярні й Острозькі видання. Є відомості, що для уже згаданого “монастиря Раванице в землі сербской” “служебник” (тобто слуга) князя Костянтина Острозького подарував примірник Біблії 1581 р.⁸

На багатьох книгах збереглися покрайні записи, які розповідають про шляхи їх міграції. Згідно з цими записами, книги у Сербію приносили здебільшого монахи, що мандрували через Україну в Московію за милостинею, а по дорозі надовго затримувалися в Україні, випрошуючи що вдасться на користь своїх монастирів. На багатьох українських книгах, збережених на той час у Сербії, є записи про те, що книгу дарували з того чи іншого села для монастиря⁹. Тут же треба зазначити, що відомості про передачу книг з України у сербські монастирі трапляються і в джерелах, що зберігаються в Україні. Так, відомо, що Львівське Ставропігійське братство утримувало гарно підібрану бібліотеку, про яку постійно дбало та поповнювало, а дублети чи книги, що вже не становили інтересу для збірки, вони роздавали чи продавали. Оскільки братчики дуже турбувалися про збереження книг, то час від часу робили інвентаризації фонду, одночасно дописуючи нові надбання і фіксуючи втрати з вказівками, куди поділася книга¹⁰. Згадуються в цих примітках, серед інших, і сербські книги. Так, в інвентарі 1601 р., опублікованому Денисом Зубрицьким ще у 1836 р., згадується “Космографія сербская великая”¹¹. Більша, ніж з інших місцевостей України, кількість рукописів, переписаних у Львові, та львівські друки, серед іншого, свідчать про Львів як великий центр продукування книг і про важливість Львова в мандрівних планах сербських монахів та про їх особисті контакти з львів'янами.

Значна кількість українських книг, що побутували у Сербії в монастирях, великих церквах, а також їх наявність у книгозбірнях аж до початку ХХ ст. свідчить про певний вплив української книги на сербську у XV–XVIII ст.

Але не лише у Сербію надходили книги, переписані на Україні – був і книжковий потік в Україну, особливо у ранній період історії книги в нашій країні. На сьогодні в Україні є книги, переписані в Сербії або скопійовані з сербських протографів. Значна частина їх потрапила на Україну з Афону, де переписували їх руські монахи у православних монастирях, зокрема, у відомому монастирі св. Пантелеймона. Зразками для переписування та перекладів були саме болгарські чи сербські книги, а не грецькі, як можна було б сподіватися, що викликало свого часу певні непорозуміння на самому Афоні¹².

⁴ Гнатюк В. Зносини українців з сербами. С.403–408.

⁵ Там само. С.403.

⁶ Національний музей у Львові (далі НМ). Ркк.181.

⁷ Гнатюк В. Зносини українців з сербами. С.404.

⁸ Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. Київ, 1990. С.56.

⁹ Гнатюк В. Зносини українців з сербами. С.403–408.

¹⁰ Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф.129. Оп.1. Спр.1049.

¹¹ Zubrzycki D. O drukarniach rusko-słowiańskich. Lwów, 1836. S.40.

¹² Гнатюк В. Зносини українців з сербами. С.377.

У львівських збірках частка створених у Сербії чи скопійованих з сербських протографів рукописних кодексів мізерна, однак вони заслуговують на особливу увагу, оскільки відбивають давній етап розвитку кириличної рукописної книги в Україні.

Привертають увагу рукописні кодекси сербського походження. Перший з них – Збірник XV ст. з Національного музею¹³ – змішаного складу, переписаний на 111 аркушах в 1/12 частину стандартного аркуша. На сторінках по 17 рядків дрібного, місцями згасаючого неакуратного півуставу, написаного чорним, вицвілим атраментом. Висота рядка – 2,2 мм, висота міжряддя – 4 мм. Книга без початку та кінця, декорована кіноварними заголовками, виписаними в'язю. Оправа: дошки, обтягнені шкірою з тисненням. На думку дослідниці давніх оправа Світлани Зінченко (висловленій у приватній розмові), це сербська оправа XVIII ст., зроблена за сербським зразком XVI ст.

На думку болгарської дослідниці А.Мілгенової, цей рукопис дуже подібний до кодексу № 1161, переписаного у другій половині XV ст. (зараз зберігається у Церковному історико-архівному інституті в Софії в Болгарії). До збірника увійшла т. зв. “Пчола сербська” – цитати зі Святого письма та творів Отців церкви, богословів, далі – короткі слова про чесноти, “Слово про Страшний суд Йоана Євангеліста” (апокрифічний “Апокаліпсис”), “Слово проти вроків”, “Слово Єпіфанія Кіпрського про Благовіщення”, “Слово про образи Богородиці”, імена ангелів, “Житіє Кирика та Юліти”, слово Йоана Златоуста “зъло полезное” (про братство), “Слово Алексія Божого чоловіка як остави дом”, “Житіє святого Іпатія” (без кінця).

У цьому ж музеї зберігається ще один рукописний кодекс сербського походження – “Мінея служебна” на лютий–березень, переписана у XVI ст.¹⁴ Національному музею її подарував 16 квітня 1921 р. засновник музею – митрополит Андрей Шептицький. Переписано кодекс на 206 аркушах писарем, що тільки в кінці березневої частини дозволив собі приписку: “Простите грішного Лаврента”. На сторінках по 29 рядків дрібного неакуратного півуставу: висота рядка 2,5 мм, висота міжряддя – 4 мм. Початок обидвох частин (арк. 1 та арк.118) прикрашено кіноварними заставками – плетінчастими контурними з концентричних кіл з декоративними відростками по кутах та у верхній частині в центрі. Заставка на 1 арк. з пишними рослинними відростками розмальована кольоровими фарбами. Друга заставка у тому ж стилі, що й перша, але значно вишуканіша, більш строга, кольорова заливка окремих декоративних елементів плетінки незначна, рослинні відростки не такі пишні.

Ця мінея цікава тим, що на 52 арк. зв. на 13 день лютого є служба Св. Симеону, навіть у заголовку підкреслено: “учителя срьбського, нового миротворца”. Водночас у мінеях, переписаних на Україні, стоїть “Симеона срьбського, нового миротворца”¹⁵ або під цією датою (13 лютого) стоїть служба іншому святому, наприклад, преподобному Мартину, як в іншій Мінеї цього ж музею¹⁶.

Окрім вказаних кодексів, у львівських збірках є рукописи, переписані в Україні з книг XIV–XVI ст., позначені сербським впливом у використанні певних мовних форм, літер, оформлення, змісту служб у “Мінеях”. Тут, однак, треба підкреслити, що ці сербські впливи мають, так би мовити, “залишковий” характер, оскільки це не безпосередні впливи при переписуванні з конкретних сербських рукописів у XVI чи XVII ст., а залиш-

¹³ Національний музей у Львові. Ркк. №1170.

¹⁴ Там само. Ркк. №.637.

¹⁵ Там само. Ркк. №.193.

¹⁶ Там само. Ркк. №.248.

ки давніх впливів, що були пропущені при пізнішому редагуванні текстів на наших теренах. При кожному наступному переписуванні у нас нові копії тією чи іншою мірою підлягали редагуванню, і “сербізмів” (сербських елементів) ставало все менше і менше.

Тут підкреслимо, що пануюча в радянській історіографії думка про скрупульозне копіювання переписувачами давніх книг, їх намагання зовсім нічого не змінювати (особливо у XVI та у XVII ст.) не завжди відповідає дійсності. І один з переконливих доказів цього маємо у виданому в 1574 р. “Апостоли” Івана Федорова – тут свідомо і послідовно внесено зміни.

У час, коли Святе письмо повністю перекладалося церковно-слов’янською мовою і видавалося масовими тиражами, коли величезну увагу приділялося викладанню граматики, викликає сумнів думка про бездумне, автоматичне копіювання книг. Адже книги переписували для власних потреб чи для продажу, і книгу з явними архаїзмами, судячи з усього, важко було і продати, оскільки вже з середини XVII ст. в описах старих книгозбірок натрапляємо на згадки про старі книги, і з контексту випливає, що ними вже не користувалися. Абсолютно без відхилень могла переписувати малоосвічена людина, що боялася щось змінювати, не маючи можливості порівняти свій зразок з іншими текстами, що могло мати місце у віддаленій від культурних центрів місцевості.

На нашу думку, одна з причин виправлення та редагування переписуваних текстів полягає в тому, що наприкінці XVI–на початку XVII ст. з розвитком шкільництва в Україні панує особливе зацікавлення мовою та уважне ставлення до неї: видаються букварі, граматики, лексикони. Учні братських шкіл та випускники Острозької академії прекрасно орієнтувалися у філологічних тонкощах та навчали цьому своїх підопічних, тому і виправляли тексти переписуваних ними книжок відповідно до загальноприйнятих на той час норм.

До сьогоднішнього дня книг з сербськими впливами в Україні збереглося дуже мало, і незначна їх частка заховалася у Львові.

Чи не найдавнішим рукописом зі слідами сербського впливу є збірник слів і бесід, що містить “Житіє Йоана Милостивого” та “Бесіди” Григорія Двоєслова – його відносять до збірників сербського розряду. Переписаний у третій чверті XIV ст. на 190 аркушах, зараз він зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України (ЛНБ) в складі збірки Василянських монастирів¹⁷. Відома російська дослідниця Л.Жуковська залишила в рукописі картку з його датуванням – XIV ст., те ж зробила болгарська дослідниця А.Мілтенова, котра вважає, що рукопис виконано наприкінці XIV–на початку XV ст.

У цій же бібліотеці маємо і “Кормчу” сербської редакції, переписану у першій половині XV ст. на 152 сторінках в четверту частину аркуша¹⁸, прикрашену невеликими кіноварними ініціалами. Оскільки в ЛНБ вона потрапила зі збіркою Антона Петрушевича, то цей рукопис детально описано Іларіоном Свенціцьким¹⁹.

У відділі рідкісної книги наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. Івана Франка зберігся “Типікон церковний” сербської редакції, переписаний у XVI ст.²⁰

¹⁷ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України, відділ рукописів (Далі ЛНБ). Ф3 (монастир Василян). №.81.

¹⁸ ЛНБ. Ф.77 (А.С.Петрушевича), №.55.

¹⁹ *Свенціцький І.* Опис рукописів Народного дому з колекції Ант. Петрушевича. Львів, 1906. Ч.І. С.31–35.

²⁰ Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка. Відділ рідкісної книги. №.211. III; *Dudik B.* Archive im königreiche Galicien und Lodomerien im auftrage des hohen staatsministeriums beschrieben und durchforscht. Wien, 1867. S.124

Книга містить 362 аркуші лощеного паперу. На сторінках по 22 рядки. Рукопис прикрашено заставками (арк. 1 та 9), намальованими золотом (в заставці на арк. 9 є кіноварні та блакитні вкраплення), виписаними золотом заголовками та декоративними ініціалами. На кожній з трьох площин обрізу книги вміщено медальйон у вигляді хреста з вписаною назвою, решта поля розфарбована оранжевою кіновар'ю. В рукопис вкладена картка зі свідченням російської дослідниці Л.Моміної про те, що книга сербської редакції.

До рукописів сербської редакції відносяться ще дві копії “Александрії”, що зберігаються у ЛНБ в збірці А. Петрушевича. Перший кодекс – “Александрія”²¹ сербської редакції, написаний півуставом двома почерками XVIII ст. Як зазначав І.Свенціцький, “южнорусского письма і мови”²². Початок кодексу втрачено, збереглося 367 аркушів малої “вісімки” – на папері у восьму частку аркуша. Під останнім рядком написано: “1740 – Artila 1”.

Ще один варіант “Александрії” сербської редакції²³ з цієї ж колекції переписаний у 1721 р. у Лінцях (Льїнцях) Белзького воєводства недбалим півуставом на 157 аркушах “вісімки” Андрієм, сином Томяковим.

Перелічені рукописи дають можливість філологам та історикам досліджувати різні аспекти українсько-сербських культурних взаємовпливів. Питання про ці впливи в українських рукописах заслуговує на окреме дослідження, оскільки саме частка цих “сербізмів” є індивідуальною для кожного кодексу, і їх виявлення потребує спеціального додаткового аналізу, котрий, у свою чергу, можливий лише при книгознавчому і філологічному аналізі та порівнянні всіх наявних рукописів та їх співставленні. І лише тоді можна буде констатувати більші чи менші сербські впливи на нашу рукописну спадщину. Для проведення таких досліджень потрібно володіти інформацією про всі збережені рукописні кодекси, переписані на Україні. Лише зараз починають розгортатися спеціальні дослідження, беруться на облік всі рукописні кодекси, переписані на Україні до XVIII ст. Адже до цього часу так і невідомо, наскільки великий уламок з величезного масиву книг, переписаних у XI–VIII ст., дійшов до нас.

Отже, попереду величезна робота не лише для книгознавців та істориків культури, а й, передовсім, для філологів, оскільки за останні п'ятдесят років в Україні велося мало досліджень творів, збережених у давніх рукописах (ця тематика була віддана на відкуп спеціалістам Москви та Ленінграда), а в нас увага приділялася окремим найдавнішим і найвідомішим кодексам. Сьогодні інтерес дослідників-філологів зростає дуже повільно, хоч останнім часом їх увагу привернули невеликі групи рукописів XVI–XVII ст., що містять твори оригінальної літератури – Євангелія учительні. Хочеться вірити, що з часом прийде черга і на більш детальне дослідження рукописних кодексів із сербськими впливами.

²¹ ЛНБ. Ф.77 (А.С.Петрушевича). №.195.

²² Свенціцький І. Опис рукописів Народного дому з колекції Ант. Петрушевича. С.186.

²³ ЛНБ. Ф.77 (А.С.Петрушевича). №.198.

**SERBIAN-UKRAINIAN CULTURAL RELATIONS OF THE XIV–XVIII cc.
(BASED ON THE L'VIV BOOK COLLECTIONS)**

Vira FRYS

L'viv Ivan Franko National University
5, Drahomanova st., Lviv, 79000
Scientific library

The article studies Ukrainian-Serbian cultural relations that were reflected in Cyrillic Manuscript Codices of the XIV–XVIII cc. kept in Lviv Stefanyk Scientific Library of the National Academy of Sciences of Ukraine, Scientific Library of the Ivan Franko National University and National Museum in Lviv. The Manuscript Codices' review and short description is presented.

Key words: Ukraine, Serbia, Ukrainian-Serbian Cultural Relations, Manuscript Codices, Old-Printed Books.

Стаття надійшла до редколегії 13.10.04.
Прийнята до друку 02.11.04.